

WORK IN PROGRESS

Versterkt literatuuronderwijs in de onderbouw ter bevordering van leesvaardigheid en literaire competenties bij het vak Duits

ELISABETH LEHRNER-TE LINDERT

Kan literatuur sterker worden verankerd in het vreemdetalenonderwijs en daarbij zowel bijdragen aan een betere leesvaardigheid als aan het aanleren van literaire competenties? En bovenal: kan het in samenhang nastreven van deze twee doelen de kans op het bereiken ervan vergroten? Doel van mijn onderzoek is na te gaan of het leesvaardigheidsonderwijs in de onderbouw gebaat is bij meer aandacht voor literatuur en of het verwerven van literaire competenties compatibel is met leesvaardigheidsdoelen. Daarbij ga ik uit van de definitie van literaire competenties zoals verwoord door Dirksen (2004): 'Het vermogen om met en over literatuur te communiceren, dus het vermogen om tot zinnige leeservaringen te komen met literaire teksten van allerlei niveaus, en het vermogen om de reacties op die literaire teksten helder te verwoorden.' (geciteerd in Van der Knaap, 2015, p. 212).

Via een inventarisatie onder leraren en leerlingen en een ontwerpgericht onderzoek analyseer ik het leesvaardigheids- en literatuuronderwijs in de onderbouw en doe ik onderbouwde voorstellen voor ontwikkeling en verbetering. Toegespitst op het vak Duits wordt nagegaan hoe leesvaardigheid en literaire competenties kunnen worden gebundeld. Het promotieonderzoek aan de Universiteit Utrecht vindt plaats in het

kader van het Dudoc-Alfa programma van Vakdidactiek Geesteswetenschappen.¹

Literatuur op school is geen vak op zich. In het voortgezet onderwijs is literatuur een onderdeel van Nederlands en de moderne vreemde talen (mvt). Daarbij neemt literatuur bij de moderne vreemde talen, in tegenstelling tot bij het vak Nederlands, slechts een marginale positie in (Van der Knaap, 2014). Weliswaar is het een verplicht onderdeel in de bovenbouw havo en vwo (domein E), maar in de onderbouw komt literatuur in het leerplan (kerndoelen Engels) zelfs niet voor. Wat een leerling op dit gebied concreet leert, wordt overgelaten aan leergangauteurs en leraren. De vrijblijvendheid van het gebruik van literatuur in de onderbouw doet de potentiële waarde ervan geen recht: diverse publicaties onderstrepen de mogelijkheden om literatuur en taalverwerving met elkaar te kunnen verweven (Ehlers, 2010; Riedner, 2010). Ondanks aandacht voor doorgaande leeslijnen en leescompetenties ontbreekt bij de moderne vreemde talen een systematische aanpak van het literatuuronderwijs (Van der Knaap, 2014). Onderzoek naar het literatuuronderwijs bij mvt richtte zich tot voor kort slechts op de bovenbouw en dateert van voor de basisvorming (Flippo, 1984; Thijssen, 1985; Schalkwijk, 1990); lopend onderzoek (Bloemert, 2015; Van der Knaap, 2016) daar gelaten.

Inmiddels ondervinden de moderne vreemde talen steun van een didactisch instrument waarmee leerkrachten de literaire ontwikkeling van leerlingen kunnen stimuleren. Theo Witte onderzocht de literaire ontwikkeling van bovenbouwleerlingen voor het vak Nederlands en bracht in kaart hoe de leesontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen verloopt. Hij onderscheidt zes niveaus van 'literaire competentie' die aansluiten bij de literaire ontwikkeling van de leerling (Witte, 2008).

Door de oriëntatie op competentiegericht onderwijs speelt literatuur een marginale rol in de competentiebeschrijvingen (ERK) en wordt het pas expliciet op B2-niveau genoemd. De vraag is echter of literatuur daarmee niet ondergewaardeerd wordt en een belangrijk instrument voor taalverwerving onbenut wordt gelaten. Literatuur vestigt namelijk de aandacht op bijzondere aspecten van de taal en draagt zo bij aan inlevingsvermogen, onderling begrip en zelfreflectie. Van Schooten (2005) toont in zijn onderzoek aan dat leerlingen in de eerste drie jaren van het voortgezet onderwijs graag lezen om aan de werkelijkheid te ontsnappen. Zij zijn gericht op de plot en de verhaallijn, zij identificeren zich met de personages en kunnen zich de beschreven fictionele wereld levendig voorstellen. Leerlingen lezen zo'n tekst liever en begrijpen hem beter dan non-fictieteksten (Land, Sanders & Van den Bergh, 2009), zeker als leerlingen op hun eigen leesniveau afgestemde literatuur krijgen aangeboden (Witte, 2008; Hallet, 2012). Van Schooten (2005) kon aantonen dat het literatuuronderwijs bij Nederlands in de onderbouw een positief effect op de leeshouding heeft, vooral als daarbij ook leesplezier aandacht krijgt.

Dat ook docenten deze mening zijn toegeedaan, maar door verschillende oorzaken niet tot dat versterkte literatuuronderwijs komen, blijkt uit de resultaten van een enquête onder docenten Duits die lesgeven in de onderbouw.

Met behulp van een vragenlijst heb ik gekeken naar het gebruik van literatuur in de onderbouw Duits en naar de waardering, behoeften en wensen van docenten met betrekking tot literatuur. In totaal hebben in het voorjaar van 2015 219 leerkrachten Duits (havo en vwo) deze enquête ingevuld. De eerste resultaten laten zien dat zij het belang van literatuuronderwijs erkennen, maar ook blijkt dat ze literatuur weinig inzetten. Sinds het onderzoek van Thijssen waaruit naar voren kwam dat literatuur in de onderbouw weinig werd gebruikt (Thijssen, 1985, p. 34), is de situatie blijkbaar ongewijzigd. Het lijkt erop dat menig docent met betrekking tot literatuuronderwijs niet uitvoert wat hij of zij verkondigt. Uit de enquêtes blijkt dat docenten niet goed weten wat ze wanneer kunnen aanbieden en hoe ze kunnen aansluiten bij hun leerlingen. Voor docenten die literaire teksten wel inzetten is hun belangrijkste doel de ontwikkeling van taalvaardigheid, met als secundair doel het bevorderen van interculturele competenties.

In het vervolg van mijn onderzoek heb ik voor een interventie samen met zes panel-docenten lesmateriaal ontwikkeld dat op dit moment in een experimentele groep wordt ingezet. De betreffende docenten geven les in havo, vwo en gymnasium 3 en gebruiken dit materiaal in hun klassen voor een programma met versterkt literatuuronderwijs. Het lesmateriaal omvat fictionele teksten van uiteenlopende aard (jeugdboeken, korte verhalen, gedichten, songs, boek-film etc.) en werd op basis van een lezersgerichte benadering en met gebruikmaking van competentiemodellen (Witte, 2008, Steininger, 2011) ontwikkeld. Bij een lezersgerichte benadering wordt veel aandacht geschonken aan het actieve leesproces, de identificatie met een literaire tekst en persoonlijke beleving en ontwikkeling (Janssen, 1998).

Aan het einde van dit schooljaar zal ik nagaan hoe de leesvaardigheid van deze

groep leerlingen zich heeft ontwikkeld en deze vergelijken met die van leerlingen die het gebruikelijke programma van de school hebben gevolgd. De vergelijking wordt uitgevoerd met behulp van een voor- en naming via een leesvaardigheidstoets (Goethe A2- en B1-leestoets). Daarnaast wordt ook een vergelijking gemaakt van de literaire competentieontwikkeling van de twee groepen leerlingen. Hiertoe wordt een schriftelijke vragenlijst ingevuld door de leerlingen van beide groepen (experimentele groep en controlegroep), zowel aan het begin als aan het einde van het jaar.

In het komende schooljaar (2016/2017) zal dit experiment herhaald worden. Het wordt opnieuw ingezet door een andere groep docenten in andere derde klassen havo, vwo en gymnasium (wisselende samenstelling van onderzoeksgroepen). De data van zowel de leesvaardigheidsresultaten als de vragenlijst over literaire competenties worden dan verzameld en geanalyseerd.

Ik breng met dit onderzoek in kaart hoe je met literatuur naast literaire competenties ook leesvaardigheid kunt ontwikkelen. Omdat er weinig onderzoek is gedaan naar leeropbrengsten m.b.t. leesvaardigheid en literatuur kan tevens de discussie hierover in het mvt-onderwijs op scholen, maar ook in de lerarenopleidingen aangewakkerd worden. Beoogde opbrengst van het onderzoek is handvatten te bieden aan mvt-docenten en leerplanontwikkelaars om de omgang met literatuur in de onderbouw te vergemakkelijken en leesvaardigheid met veel gevarieerde inhoud aan te bieden.

NOOT

1. DUDOC-Alfa programma van Vakdidactiek Geesteswetenschappen (<https://vakdidactiekgw.nl/dudoc-alfa/>) Begeleiders: Prof. Dr. Rick de Graaff, Dr. Ewout van der Knaap (UU)

LITERATUUR

- Bloemert, J., Jansen, E., & Grift, W. van de (2016). Exploring EFL literature approaches in Dutch secondary education. *Language, Culture and Curriculum*. doi: 10.1080/07908318.2015.1136324
- Bolscher, I., et al. (2004). *Literatuur en fictie. Een didactische handreiking voor het voortgezet onderwijs*. Zoetermeer: Biblion.
- Flippo, K. F. (1984). *Lessen in literatuur. Een onderzoek naar leerlinggericht literatuuronderwijs moderne vreemde talen in 't bijzonder in het Duits*. Leiden: Universiteit Leiden (proefschrift).
- Hallet, W., & Krämer, U. (eds.) (2012). *Kompetenzaufgaben im Englischunterricht: Grundlagen und Unterrichtsbeispiele*. Seelze-Velber: Kallmeyer-Klett.
- Janssen, T. (1998). *Literatuuronderwijs bij benadering. Een empirisch onderzoek naar de vormgeving en de opbrengsten van het literatuuronderwijs*. Amsterdam: Thesis Publishers (proefschrift).
- Knaap, E. van der. (2014). *Möglichkeiten eines literaturdidaktischen Kompetenzmodells für den fremdsprachlichen Unterricht. Deutsch als Fremdsprache*, 4, 215-225. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Knaap, E. van der. (2015) *De transfer van literaire competentie naar de vreemde taal*. In: Schram, D. et al. *Hoe maakbaar is de lezer? De doorgaande leeslijn in wetenschappelijk perspectief*. Stichting Lezen Reeks 25 (pp. 209-227). Delft: Eburon.
- Knaap, E. van der (2016). *Handboek literatuurdidactiek vreemde talen*. Bussum: Coutinho.
- Ehlers, S. (2010). *Literarische Texte im Deutsch als Fremd- und Zweitsprache-Unterricht*. In Krumm, Hans-Jürgen et al. (eds.). *Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. Ein internationales Handbuch*. 2. Halbband. (pp. 1530-1543). Berlin/New York: de Gruyter.
- Land, J., Bergh, H. van den, & Sanders, T.J.M. (2009). *Zwakke teksten voor 'zwakke'*

lezers. In Verhallen, S. (ed.). *Vakwerk 5: Achtergronden van de NT2 lespraktijk*. (pp.54-62). Amsterdam: VU.

Riedner, R. (2010). *Literatur, Kultur, Leser und Fremde – Theoriebildung und Literaturvermittlung im Fach Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. In Krumm, Hans-Jürgen et al. (eds.). *Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. Ein internationales Handbuch*. 2. Halbband. (pp. 1544-1554). Berlin/New York: de Gruyter.

Schalkwijk, E. (1990). *Het functioneren van het literatuurboek Duits. Een onderzoek naar het gedrag, de tevredenheid en de behoeften van havo- en vwo-docenten Duits m.b.t. literatuurboeken*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen (proefschrift).

Schooten, E. van. (2005). *Literary response and attitude toward reading fiction*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen (proefschrift).

Schooten, E. van, & Oostdam, R. (1997). *Fictie-onderwijs in de basisvorming: attitudes van docenten en vormgeving van het onderwijs*. *Spiegel*, 15(1), 31-54.

Steininger, I. (2014). *Modellierung literarischer Kompetenz. Eine qualitative Studie im Fremdsprachenunterricht der Sekundarstufe I*. Giessener Beiträge zur Fremdsprachendidaktik. Tübingen: Narr Verlag.

Thijssen, M.H.W. (1985). *Het literatuuronderwijs Duits aan reguliere dagscholen voor havo en vwo. De praktijk in 1980 en voorstellen voor de praktijk*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen (proefschrift).

Witte, T. (2008). *Het oog van de meester. Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Delft: Eburon (proefschrift).

ELISABETH LEHRNER-TE LINDERT heeft Duitse en Franse letterkunde aan de universiteiten Wenen en Nijmegen gestudeerd. Sinds 2004 is ze werkzaam als lerarenopleider Duits aan de hogeschool Windesheim te Zwolle. Van 1996 tot en met 2009 heeft ze les gegeven in het voortgezet onderwijs als docente Duits (havo-vwo). Sinds 2000 is ze eveneens werkzaam als auteur en eindredacteur van de schoolmethode *Na klar*.

E-mail: <EM.Lehrner@windesheim.nl>